

PSYCHOLOGY

Культура почуттів як компонента духовності особистості

Т. Л. Антоненко

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля м. Северодонецьк, Україна
Corresponding author. E-mail: antm71@yandex.ua

Paper received 27.04.17; Accepted for publication 05.05.17.

Анотація: в статті розглядається культура почуттів як складова духовності особистості. На основі аналізу наукової літератури розкриваються психологічні аспекти емоцій, почуттів, культури почуттів. Представлена сутнісна характеристика культури почуттів, її зміст, органічний зв'язок з духовністю як «надособистісним психічним утворенням». Наголошується, що культура почуттів є відображенням духовності, духовної культури особистості. Визначені показники розвиненості культури почуттів: світовідношення, самосвідомість, творча діяльність, соціокультурна поведінка.

Ключові слова: почуття, культура, культура почуттів, духовність, світовідношення, самосвідомість, соціокультурна поведінка, інтелігентність.

Вступ. Інтерес до питань духовного світу особистості значно зріс в останні роки у зв'язку з ескалацією бездуховності, деструктивних процесів, що відбуваються у сучасному суспільстві та представляють серйозну небезпеку для духовного стану культури світової цивілізації. Необхідність розгляду проблеми розвитку культури почуттів у студентської молоді зумовлена тим, що в сучасному світі все більше проявляються тенденції до відходу від почуттів, світ стає більш раціоналізованим, технократичним, але при об'єктивному процесі науково-технічного прогресу без почуттів неможливо сформувати в особистості ціннісні орієнтації, морально-естетичні ідеали.

Аналізуючи сучасний стан духовності, В. Кутирьов звернув увагу на бездуховний спосіб існування людей. Духовність, зазначає філософ, передбачає цілісність особистості, що складається із духовної складової (яка є первинною, тобто власне людське в людині визначає Дух, духовність) та тілесної, до якої він відносить здатність мислити, розуміти. Сьогодні притаманні пріоритети розуму, знання, раціональності, а «страждають Добро і Краса, мораль і естетика». Люди є більш діловими, інтелектуальними, і в той же час, більш механічними, роботоподібними, втрачаючи здібність до співпереживання і любові, що порушує їх цілісність. В цих умовах спостерігається небезпека «обездушування світу, що корелятивно його обезкультуренню» [8, с.56].

Короткий огляд публікацій по темі. Психологічні аспекти емоцій, почуттів, культури почуттів яскраво відображені в роботах Б. Ананьєва, В. Бачініна, Л. Божович, Ф. Василюка, В. Вілюнаса, Л. Виготського, І. Джідарьян, Б. Додонова, К. Ізарда, А. Ленгле, О. Лука, Я. Рейковського, Б. Теплова, П. Якобсона та інших. У роботах психологів представлено глибокий аналіз емоційних станів людини, емоційної спрямованості особистості, змістовні характеристики емоцій та почуттів, розкрито взаємозв'язок емоцій і потреб, культура почуттів розглядається як складова духовності особистості.

У психологічній літературі «духовність» визначається як спосіб людського буття, що наповнене системою життєзначущих цінностей, як якість особистості (Р. Агузумцян, В. Барулін, І. Бех, Л. Буева, Д.

Дубровський, І. Іллічова, М. Каган, С. Кримський, В. Лекторський, Д. Леонтьєв, Н. Некрасова, В. Федотова, Н. Хачатрян Ж. Юзвак та інші). О.Киричук, З.Карпенко, А. Петровський, В. Петровський, С. Рубінштейн, М. Савчин, В. Слободчиков визначають духовність як «надособистісне» психічне утворення, як трансцендентний вихід за межі феноменального світу. Духовність як прагнення до найвищого ідеалу і сфери трансцендентного представлена в роботах А. Деркача, С. Кримського, З. Фоміної, В. Щердакова та інших; як суто людський феномен, певний прошарок свідомості (Б. Братусь, В. Зінченко, Є. Ісаєв, В. Слободчиков та інші); як актуалізація глибинних основ людської психіки (Д. Богоявленська, О. Канапацький, А. Лизогуб, В. Пономаренко); як принцип розвитку самореалізації людини «звернення до вищих ціннісних інстанцій конструювання особистості» (В. Знаков). Розглядаючи людину як космопланетарний феномен, І. Александров, В. Бех, В. Казначеев вважають, що духовність пов'язана з піднесенням людської свідомості до космічного рівня, усвідомленням себе як мешканця Землі та Всесвіту. Подібні погляди на природу духовності висловлює Алісія Д. Краптон. Представляє інтерес тлумачення зарубіжними вченими (Дж. Фішер, Дж. Хохеймер, М. Фулер, У. Шмідт, М. Вайс, Р. Мак Грегор, Р. Фішер, П. Шафер, А. Дельбек та інші) сутності духовності. В їх розумінні це – взаємопов'язаність з іншими людьми і відповідальність перед самим собою, іншими людьми, всією планетою, і вищими силами. Вони розглядають духовність як «дещо існуюче в самому центрі, в душі людини», «це реальне явище, а не плід уяви» [Seaward, 2001; Moberg, 2002], що спрямоване на відновлення духовного здоров'я і духовного добробуту.

Мета. Розкрити сутність культури почуттів у філософському та психологічному контекстах. Показати органічний зв'язок культури почуттів і духовності.

Матеріали, методи. У філософських поглядах на людину проблеми духовності, духовної культури набувають особливого сенсу: поза людини немає культури і духовності, поза культури і духовності немає людини. Оскільки духовність і культура обумовлюють одна одну, то втрата духовності веде до втра-

ти культури і навпаки. В. Кутирьов підкреслює, що культура являє собою інституціональний стан Духу, а Дух – це безпосередній зміст, серце і кров культури [там само]. Філософ особливо наголошує на тому, що втрата духовності тотожна аморальності і безпочуттєвості, а тому жити бездуховно не має смислу. Особливістю духовності є те, що «через неї виражається сумісність буття людей, право існування в цьому світі Іншого» [8, с.56]. Визнання Іншого ґрунтується на принципі служіння, що на думку В. Кутирьова є підґрунтям змістовних проявів духовності – любові, дружби, вірності, патріотизму, альтруїстичної поведінки, здатності до самопожертви.

Так, англійський вчений Д. Бом [3], розглядаючи сутність духовності і культури, підкреслює, що духовність втілює в собі значення, цінності та смисли життя людини. Культура – розділений смисл і подолання розбіжностей між людьми, що можливо тільки у випадку загального «поділу смислу», сприяючого створенню когерентної культури (бути когерентним – «відповідати»), яка могла би стати планетарною. Головною умовою створення когерентної культури є діалог, постійне творче навчання в процесі спілкування.

Мистецтво діалогу за Д. Бомом полягає у розвитку здібності бачити цілісний смисл в кожному висловлюванні, не намагаючись оцінювати, хто правий. Ця здатність закладена в основі створення нової сфери розуму, загальної погодженої свідомості, узгодженої культури. В основі такої культури лежить цілісність духу і, кажучи словами Л. Гумільова, «позитивне почуття співзвуччя стереотипів поведінки – позитивна компліментарність» неусвідомлена симпатія до певної групи людей [7]. Тобто визначається чуттєва спільність роду людського – пасіонарність, органічна здатність людей до наднапруження, до жертвовної діяльності в ім'я високої мети. Ця ж думка висловлювалася Марком Аврелієм: життя кожної окремої людини повинно щільно зростися із загальним життям людства, тому всі духовні явища пройняті згодою та єдністю.

Загальними нормами людського буття вчені вважають: ставлення до людини як усвідомлення необхідності «Іншого» як іпостасі свого "Я" (С. Рубінштейн, Р. Бернс); вчинки кожного повинні служити зразком загальної моралі; духовний характер мети життя, співвіднесеність мети дії з прогресом духовної культури людства, безперервне вдосконалення і самовдосконалення людини, високий рівень культури почуттів. Одним із ефективних методів психотерапії, як довела своєю практикою Т. Флоренська, є діалогічний метод, основним принципом якого є домінанта на іншому, домінанта на співбесіднику (любов до іншого), що є засобом пізнання індивідуальної неповторності людини. Вона підкреслювала, що більшість людей центровані на собі й для того, щоб побачити унікальність іншого, треба сформувати в собі домінанту на іншому, для чого необхідна повсякденна праця, переміщення центру тяжіння, вихід із шкарлупи своєї відокремленості, свого егоцентризму [13].

Ймовірно, що конструктивними помилками сучасної цивілізації є її відчуження від справжньої культури, особливо духовної культури, художньо-

естетичної, моральної, екологічної і нарешті, що надзвичайно небезпечно, емоційної культури, культури почуттів. Світ почуттів – безмежний. В ньому зосереджено все багатство людської душі і людських переживань від радості, щастя до горя, біди. Саме розвиненість культури почуттів підносить людину і виділяє серед інших як людину культури, людину інтелігента. Безумовно, виховання культури почуттів в освітньому просторі школи, університету є надзвичайно актуальною проблемою, яка сприяє «олюдненості» почуттів, емоційній одухотвореності кожної молоді людини.

Виховання культури почуттів залежить від сімейного виховання, від моральних норм та естетики поведінки людини в суспільстві. Її мірилом, критерієм культурності, вихованості виступає співвідношення вчинку та моральних і естетичних почуттів. Культура почуттів передбачає її гуманістичний зміст і естетичну форму.

В науковій літературі культуру почуттів визначають як ступінь суспільної розвиненості, «олюдненості» почуттів, «емоційної одухотвореності людини», а самі почуття – як продукт життєвого суспільного досвіду особистості, її спілкування і виховання. Рівень розвитку почуттів свідчить про рівень вихованості та культурності людини. Коли ми говоримо про культуру почуттів, то маємо на увазі, перш за все, вдосконалення емоційного розвитку людини. Необхідно відзначити, що почуття захоплюють особистість в цілому, тому виховання культури почуттів припускає зміну настанов особистості, її стосунків, всього внутрішнього світу – формування загальнокультурної спрямованості. Слушною є думка А. Адлера, що почуття не є таємничими явищами, які не піддаються тлумаченню, їх прояв визначений стилем життя і поведінковою установкою особистості. Тому і зрозуміла їх мета – змінити положення індивідуума, що є їх суб'єктом, на краще [1, с.228].

Почуття, на думку вчених, смисложиттєві, вони втілюють єдність ідеального і реального, матеріального і духовного. С. Френе особливо яскраво підкреслював важливість для життя людини емоційності і щастя, але не еґотичного щастя, породженого лицемірною і безкрилою мораллю, а наповненого мудростю і гармонією, гуманістичною мораллю, яка відповідає реаліям життя [15]. В. Франкл визнавав неповторність і своєрідність цінностей смислу кожного людського життя. Важливе місце він відводив загальнолюдським цінностям, духовним почуттям: любові до іншої людини, відношення до неї, творіння добра. Для нього вихідними були відомі слова Гете: «Приймаючи людину, такою, якою вона повинна бути, ми змушуємо її бути такою, якою вона повинна стати» [14]. Розробляючи програму формування особистості, В. Франкл серйозне місце відводив вимозі як зовнішньому стимулу виховання почуттів відповідальності, обов'язку, совісті. Вимога, проявляючись в поняттях «можна – неможна», «необхідно», «має так бути» стає спонукальною силою саморегуляції, інтегрується в індивідуальних емоціях, почуттях, вчинках. Основу сприйняття людиною життя, її справжнього смислу становить творча діяльність із творення матеріальних і духовних цінностей, що супроводжується цінностями переживання, втілюється в цінностях відносин.

У переживанні визначальну роль відіграють почуття, які є сталим емоційним відношенням людини. В психологічній науці домінуючою є думка, що провідною характеристикою особистості є загальна емоційна спрямованість, «рух душі» (Р.Декарт). Почуття – це показник, який характеризує особистість, тому психологи беруть його в якості критерію оцінки внутрішнього світу людини. К. Ізард зробив висновок, що у людини вираження та переживання емоцій вроджене, загальнокультурне і універсальне. В. Вілюнас розглядав почуття як провідні емоційно-сміслові утворення особистості [6]. Учені доводять, що встановлення гармонійності відношення особистості зі світом безпосередньо пов'язане з її внутрішньою духовною діяльністю, спілкуванням із собою (внутрішній діалог).

Наша свідомість є єдністю переживань і знань наголошував С. Рубінштейн. Розмірковуючи над процесом переживання, психолог робить висновок, що переживання стають подією внутрішнього життя людини, вони є суб'єктивним аспектом життєвого шляху особистості [11, с.12].

Особливе місце культура почуттів займає в педагогічній теорії К. Ушинського, який вважав, що саме наша почуттєвість «висловлює» нас самих, що моральні, релігійні, естетичні почуття вкрай ніжні і потребують систематичних вправ, вдосконалення. Педагог органічно пов'язував навчально-виховну діяльність і моральне виховання особистості з насолодою, радістю, прагненням творити добро. Він підкреслював, що в центрі душевних явищ знаходиться насамперед почуттєвість [12].

Враховуючи той факт, що критерієм розвитку особистості є культура у всій цілісності взаємодії її компонентів, а в основі аналізу діалектики культурного розвитку лежить розуміння діяльної і особистісної природи культури, ми вважаємо доцільним включити в зміст культури почуттів інтелігентність – прояв соціокультурної поведінки людини, яка свідчить про рівень її освіченості, вихованості й культурності, самосвідомості, творчості; про рівень розвитку інтелектуальних, моральних та естетичних почуттів. І якщо прийняти точку зору О. Лосєва [9], який визначив основні якості інтелігентної особистості – індивідуальність (як згусток природно-суспільно-історичних відносин), життя заради цілей загальнолюдського благоденства, переробка недосконалості життя і потреба подвигу для подолання цих недосконалостей – стане зрозумілим, що рівень виховання, культура почуттів відображають рівень інтелігентності особистості, тому за О. Буровим в почуттях мова йде якраз про перебудову, про коливання і зміни динамічного стереотипу [4].

На нашу думку, культура почуттів є відображенням духовності, духовної культури особистості, її інтелігентності, що є вищою людяністю. Культура почуттів включає в себе:

- багатство і різноманітність переживань;
- вміння поважати і розуміти почуття інших людей (емоційний резонанс);
- готовність зрозуміти іншого;
- здатність управляти власними почуттями [9].

Вона складається з розвиненості сенсорної культури; яскраво вираженої емоційної реакції на об'єкт або певну ситуацію – переживання; співпереживання (емпатія), насолода; милування; культура поведінки (внутрішньої та зовнішньої).

Одним з найбільш значущих для людини духовних почуттів є почуття життя. А. Швейцер виділяв особливе почуття благоговіння перед життям. Почуття життя – збірне почуття, яке інтегрує вищі людські почуття: інтелектуальні, моральні, естетичні. До числа вищих моральних почуттів відноситься любов, яка відображає вітальні функції людини: індивідуально-органічні; родові; когнітивно-праксіологічні, соціабельність (потреби спілкування, співчуття, альтруїзм, почуття справедливості та інші). Соціабельність функцій життя молодій людині якраз і містить в собі розвиток її почуттів, її людське виховання і саморозвиток – здатність будувати свій внутрішній духовний світ, керувати своїми почуттями.

На думку А. Швейцера «стати моральною особистістю означає стати істинно мислячою» [17, с. 305]. Філософ велику роль відводив пізнанню, як фактору, що сприяє переходу до переживання. Пізнання виконує своєрідну функцію наповнення «світо-і життєпоглядом» людини та «його таємницею всюдисущої волі до життя» [17, с. 305]. Про необхідність єдності розуму і почуттів говорив в свій час філософ-косміст В. Вернадський: «... Хіба можна дізнатися і зрозуміти, коли спить почуття, коли не переймається серце, коли немає якихось дивовижних, якихось невлених великих фантазій. Кажуть: одним розумом можна все досягнути. Не вірте, не вірте! . Мені представляється розум і почуття тісно-претісно переплетеним клубком; одна нитка – розум, а інша – почуття, і всюди вони одна з одною стикаються, і коли одна з них не спить, а інша спить, тоді в цьому клубку поруч мертве і живе, хіба може бути сила, хіба може бути якась робота за допомогою такого змертвілого ... клубка?» [5, с. 40]. На думку вченого необхідним є планетарний порядок у взаємовідносинах людини і навколишнього середовища. Людина, як особистість, – явище планетне, природне, одиниця виміру ноосфери – геологічної оболонки планети. Людина є частиною суспільства, в ній міститься все справжнє. Особистість – частина космічного сукупного цілого, в ній – все майбутнє людини. Філософ вважав, що без опори на особистість неможливий науковий прогрес, а значить, і формування навколо планети сфери розуму. Це закон природи. Етика А. Швейцера теж потребує відчувати благоговійне ставлення до свого життя та до будь-якого іншого. Дуже цінним є положення вченого про те, що справжня етика починається там, де перестають користуватися словами. Робота над собою, на його думку, є найкращий спосіб впливати на інших.

Слід враховувати і те, що внутрішня творча робота душі органічно пов'язана з самосвідомістю, нашим другим «Я», шлях до якого лежить через різноманітні видів діяльності, соціокультурний досвід, через почуття і переживання. Самосвідомість особистості формується шляхом внутрішнього діалогу почуттів, почуттів і потреб, знань і переживань. Не можна у зв'язку з цим не відзначити роль методичних, діалогічних прийомів, які впливають на внутрішній світ

студента, на його саморегуляцію. Самосповідь, самопереконавання, самонаказ, ритуальні дії, катарсис (очищення) – стан внутрішньої упорядкованості, душевної гармонії, що виникає завдяки домінуванню вищих, загальнолюдських ідеалів у душі людини.

Досить цікавим є міркування Е. Фромма щодо синдромів «розпаду» та «зростання» людської особистості, пов'язаних з природою почуттів. Він називав три шкідливі і небезпечні для людини форми орієнтування: любов до мертвого, закоренілий нарцизм і сімбіозно-інцестуальне фіксування, які спонукають людину до деструктивних, нелюдських дій: руйнування заради руйнування, ненависті заради ненависті [16].

Для «синдрому зростання» характерна любов до живого, любов до людини і незалежності. Кожен індивід вибирає свій шлях духовного руху [16]. Мабуть тут доречно підкреслити, що почуттєвість властива особистості, багатомірна, суперечлива, протилежна та її внутрішня боротьба є рушійною силою духовного розвитку.

Важливу роль у вихованні культури почуттів студентської молоді відіграє урахування положення про єдність вищих почуттів і потреб особистості (І. Джидарьян). Процес культивування моральних, інтелектуальних і естетичних почуттів припускає з одного боку розвиненість свідомості, повноту моральних та естетичних уявлень особистості, а з іншого – певний досвід її емоційно-естетичних, емоційно-моральних, інтелектуальних відносин. У цьому процесі інтегрується формування моральних та естетичних почуттів з формуванням відповідних потреб.

На діяльнісний, поведінковий характер культури почуттів звертає увагу В. Бачинін. Він підкреслює, що культура почуттів проявляється не тільки у формі емоційної відкритості, доброзичливої прихильності до інших людей і готовності взяти участь в їхній долі, але й як здатність негативно відреагувати на будь-які прояви зла і несправедливості [2]. Ми поділяємо точку зору дослідників щодо того, що справжня культура почуттів проявляється не тільки в тому, що особистість володіє різноманітними прийомами саморегуляції, а скільки в здатності використовувати ці прийоми для досягнення психологічних станів, які найбільшою мірою відповідають гуманістичним нормам поведінки і взаємин між людьми.

На наш погляд, найважливіший стимул виховання культури почуттів у студентів є наявність духовних потреб і творчої духовно-практичної діяльності. Показником культури почуттів, узагальненим її критерієм можуть бути:

- світовідношення (до природи, людей, праці);
- самосвідомість;
- творча діяльність;
- соціокультурна поведінка.

На основі аналізу існуючих підходів, поглядів до визначення сутності культури почуттів ми можемо

відзначити, що культура почуттів є відображенням духовної культури особистості, своєрідний камертон інтелігентності, вихованості, духовності. Культура почуттів – духовно-ціннісна властивість особистості, що інтегрує сенсорну розвиненість, високий рівень самосвідомості, творчу діяльність та соціокультурну поведінку в співвіднесеності з ідеалами істини, добра і краси.

Поняття духовності та її складова – культура почуттів на відміну від понять моралі є постійною категорією, яка визначає наявність людини в індивіді. Відкрити в собі цю людину можливо через дію, через акт вибору (М. Бахтін).

Сьогодні прийшло розуміння необхідності нової людини, «можливої» людини (М. Мамардашвілі), в якій будуть розвинуті кращі людські якості, основою якої буде духовність.

Гуманістична сутність виховання учнівської молоді заснована на культурі почуттів, в якій сконцентровано все різноманіття людських відносин до світу, свідомість значущості людини в цьому світі, творчий потенціал особистості, різні прояви культурної поведінки. Культура почуттів інтегрує сенсорну розвиненість учнівської молоді, її здатність до переживання і співпереживання, насолоди і милування. Почуття пронизують і захоплюють всю особистість в цілому. Цілісна природа особистості об'єктивує гармонійний розвиток всіх її сторін – думок і почуттів, всіх органів почуттів і узагальнену здатність сприйняття світу природи, світу речей, світу людей не тільки розумом, а й серцем.

Результати. На основі аналізу філософської, психологічної та педагогічної літератури нами встановлено:

- культура почуттів є суттєвою ознакою духовної культури;
- культура почуттів сприяє формуванню гуманістичної спрямованості світовідношення;
- культура почуттів, як частина духовної культури, спрямована на розвиток самосвідомості, самовдосконалення;
- культура почуттів - стимул творчої діяльності;
- культура почуттів - регулятор соціокультурної поведінки.

Завдання педагогіки та психології полягає в розробці теоретичних підходів до виховання, культивування почуттів, щоб в поведінці юнацтва почуття, воля і розум знаходилися в гармонійній згоді.

Висновки. Бездуховність суспільства і підрастаючих поколінь не може залишати нас байдужими. Адже криза культури і людини є загрозою для існуючої цивілізації, тому так важливо у студентській молоді, як авангарду інтелектуальної еліти суспільства, носіїв культури, сформувати вищі людські почуття, культуру почуттів та переживань.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адлер А. Понять природу человека. – СПб., Академический проект, 1997. - 256с.
2. Бачинин В. А. Духовная культура личности : Философ. очерки. -М.: Политиздат, 1986. - 111 с.
3. Бом Д. Наука и духовность: Необходимость изменений в культуре // Человек. – 1993. – 31. – С. 1-17.
4. Буров А. И. Эстетика: Проблемы и споры. – М.: Искусство, 1975. – 175с.
5. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. -М.: Наука, 1988. - 220 с.
6. Виллюнас В. К. Психология эмоциональных явлений. - М.: Изд-во Моск. ун-та, 1976. - 143 с.

7. Гумилев Л. Н., Панченко А. М. Чтобы свеча не погасла: Диалог. – Л.: Сов. Писатель. 1990. – 128с.
8. Кутырев В. А. Духовность, экономизм и технология: драма взаимодействия // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского. – 2012. - №1 (3). – С.55-63.
9. Лосев А. Ф. Философия. Мифология. Культура. – М.: Политиздат, 1991. – 526с.
10. Мамардашвили М.К. Философские чтения. – СПб.: Азбука-классика, 2002. – 832 с.
11. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. - СПб.: Питер Ком, 1998. - 688с.
12. Ушинский К. Д. О воспитании эстетических чувств // Собр. соч. в 11 т. – М.; Л., 1950. – Т. 10. – С. 609.
13. Флоренская Т. А. Диалоги о воспитании и здоровье: духовно ориентированная психотерапия / Т. А. Флоренская. – М., «Школьная пресса». – 2001. – 95с.
14. Франкл В. Человек в поисках смысла. – М.: Прогресс, 1990. – 368с.
15. Френе С. Избранные педагогические сочинения. Пер с франц. – М.: Прогресс, 1990. – 304с.
16. Фромм Э. Духовная сущность человека. Способность к добру и злу // Человек и его ценности. – М., 1988. – С. 56–62.
17. Швейцер А. Культура и этика. – М.: Прогресс, 1973. – 343с.

REFERENCES

1. Adler A. To understand the nature of the person. - St. Petersburg., Academic Project, 1997. – 256 p.
2. Bachinin V. A. Spiritual Culture of the Personality: Philosopher. Essays. – М.: Politizdat, 1986. – 111 p.
3. Bom D. Science and Spirituality: The Need for Change in Culture // Man. – 1993. – 31. – P. 1-17.
4. Burov A. I. Aesthetics: Problems and disputes. – Moscow: Art, 1975. – 175 p.
5. Vernadsky V. I .Philosophical thoughts of a naturalist. - Moscow: Science, 1988. – 220 p.
6. Vilyunas V. K. Psychology of emotional phenomena. – Moscow: Publishinh House of Moskow University, 1976. – 143 p.
7. Gumilev L. N., Panchenko A. M. To prevent the candle from going out: Dialogue. - L.: Soviet Writer. 1990. – 128 p.
8. Kutyrev V. A. Spirituality, economism and technology: the drama of interaction // Bulletin of the Lobachevsky State University of Nizhni Novgorod. – 2012. – # 1 (3). – P.55-63.
9. Losev A. F. Philosophy. Mythology. Culture. – Moscow: Politizdat, 1991. – 526 p.
10. Mamardashvili M. K. Philosophical readings. – SPb.: Classical alphabet, 2002. – 832 p.
11. Rubinshtein S. L. The fundamentals of general psychology. – St. Petersburg: Peter Kom, 1998. – 688p.
12. Ushinsky K. D. On the education of aesthetic feelings / / Collected. Op. In 11 vol. – М.; Л., 1950. - Vol. 10. – P. 609.
13. Florenskaya T. A. Dialogues about education and health: spiritually oriented psychotherapy / Т. А. Florenskaya. – М., “School Press”. – 2001. – 95s.
14. Frankl V. Man in search of meaning. – Moscow: Progress, 1990. – 368 p.
15. Frene S. Selected pedagogical compositions. Translation from French. – Moscow: Progress, 1990. – 304 p.
16. Fromm E. Spiritual essence of man. Ability to good and evil // Man and his values. – М., 1988. - P. 56-62.
17. Schweitzer A. Culture and Ethics. – Moscow: Progress, 1973. – 343 p.

Culture of Feelings as a Component of Spirituality of a Personality

T. L. Antonenko

Abstract: The article deals with the culture of feelings as a component of spirituality of a personality. On the basis of the analysis of scientific literature, psychological aspects of emotions, feelings, and culture of feelings are revealed. Essential characteristic of the culture of feelings, its content and organic connection with spirituality as a “superpersonal psychic entity” are presented. It is noted that the culture of feelings is a reflection of spirituality and spiritual culture of the personality. The following indicators of the development of the culture of feelings are defined: relations to the world, self-consciousness, creative activity, sociocultural behavior.

Keywords: *feelings, culture, culture of feelings, spirituality, relation to the world, self-consciousness, sociocultural behavior, intelligence.*

Культура чувств как компонента духовности личности

Т. Л. Антоненко

Аннотация. В статье рассматривается культура чувств как составляющая духовности личности. На основе анализа научной литературы раскрываются психологические аспекты эмоций, чувств, культуры чувств. Представлена сущностная характеристика культуры чувств, ее содержание, органическая связь с духовностью как «сверхличностным психическим образованием». Отмечается, что культура чувств является отражением духовности, духовной культуры личности. Определены показатели развитости культуры чувств: мироотношение, самосознание, творческая деятельность, социокультурное поведение.

Ключевые слова: *чувства, культура, культура чувств, духовность, мироотношение, самосознание, социокультурное поведение, интеллигентность.*